

INGEN KOMMER UN DAN KULTUREN

ANDERS CARLANDER, ELIAS MELLANDER,
PATRIK ÖHBERG OCH FRIDA SANDELIN

Ingen kommer undan kulturen är en parafrasering på sångtiteln ”Ingen kommer undan politiken” som i Sverige utgavs 1977 och framfördes av Marie Bergman.¹ Sången skrevs ursprungligen på franska (”Complainte pour Ste. Catherine”) av Tatartcheff och McGarrigle 1974. Den politiska sångtexten kan tolkas på många olika sätt men det grundläggande påståendet i titeln är sannolikt minst lika relevant nu som då. Går det att undkomma politik? Eller kultur? Frågan är förstås lättare att besvara om vi kan ge en konkret definition på vad det är som vi ska komma undan ifrån. Nedan försöker vi förklara och definiera hur vi ser på kultur kopplat till samhälle och individ. Temat för den här boken är kultur och analyserna bygger främst på den västsvenska SOM-undersökningen 2018, vilken innehöll ett antal nya frågor som berörde olika perspektiv på kultur.

I vanlig ordning har det – så som vi förmodligen alltid upplever det – hänt relativt mycket det senaste året. På den internationella scenen har vi sett demonstrationer i Hongkong, en alltmer laddad geopolitisk situation i Hormuzsundet, uppskjutning av Brexit, samt att Sveriges egen klimataktivist Greta Thunberg bokstavligen tagit världen med storm. På nationell nivå var det val till Europaparlamentet, där högervindarna tilltar enligt dagspressen. Det har även på många håll rapporterats om ett allt grövre våld och ökande antal sprängdåd kopplat till kriminella uppgörelser. Region Västra Götaland fick sju nya underverk, åtminstone officiellt, i form av Bohus fästning i Kungälv kommun, Stångehuvuds fyrhus i Lysekils kommun, Karlsborgs fästning i Karlsborgs kommun, Läckö slott i Lidköpings kommun, Torpa stenhus i Tranemo kommun, Hållö fyr i Sotenäs kommun samt akvedukten i Håverud i Melleruds kommun. I Göteborg byggs det i fortsatt hög takt. Petter Stordalen bygger nya hotell, Västlänkstunneln har i skrivande stund kommit cirka 300 meter in i berget och den spektakulära linbanan över Göta Älv diskuteras friskt.

Västsvenskarnas attityder och vanor rörande samhälle, opinion och media har studerats i SOM-institutets regi varje år sedan 1992. *Ingen kommer undan kulturen* är den sjuttiofemte forskarantologin från SOM-institutet vid Göteborgs universitet. Bokens kapitel uppvisar förhoppningsvis en större bredd jämfört med tidigare år, inte minst tack vare kulturtemat, som här ger en omfattande inramning av regionen och dess invånare. Kapitlet fortsätter därefter med att visa hur politisk polarisering faller ut i ett antal sakfrågor och påståenden. Vi tittar också på vad medborgarna i Västra Götaland är oroliga för, synen på sjukvård samt den egna hälsan. Även de

specifika kulturfrågorna som berör känsla av samhörighet med andra människor i samhället analyseras. Men innan vi ger oss i kast med att studera kultur i alla dess olika former inleder vi boken med en kort exposé om synen på och användningen av kultur genom åren.

Kulturbruk

Kultur är ett begrepp som de flesta av oss använder på ett självklart vis, men som likväl kan vara svårt att tydligt definiera. En anledning till det är att kulturbegreppet kan sägas vara *ackumulativt* – det vill säga att nya innebörder av och användningsområden för begreppet har tillkommit genom historien, utan att ersätta gamla betydelser. Detta gör det till ett komplext och ibland motsägelsefullt begrepp. Ordet har sina rötter i latinets *cultura* – vanligen översatt som odling eller bearbetning. I antiken användes begreppet därför både i termer av faktiskt jordbruk, men antog även den mer metaforiska betydelsen av att odla den mänskliga själen. Under medeltiden kom detta även att innefatta odlandet av den enskilda människans relation till Gud. I den europeiska kontext där kulturbegreppet växte fram betraktades fram till 1600-talet religionen som en avgörande faktor när det kom till att dela in människor och världen i stort. I spåren av renässansen började tänkare och filosofer istället tala om kulturen som en sammanhållande och definierande kraft i Europa, som i jämförelse med andra världsdelar framhölls som mer civiliserad och framåtskridande. I och med de historiska processer som under 1700- och 1800-talet omvandlade europeiska kungariket till moderna nationalstater tillfördes ytterligare betydelse till kulturbegreppet. Kultur kom att signalera särdrag hos en grupp – uttryckta genom traditioner, språk och seder – kring vilka en nationell gemenskap kunde formas (Hastrup, 2010). Under den nationalromantiska eran började därmed kulturella särdrag att renodlas på liknande vis runt om i Europa, då varje framväxande nationalstat arbetade för att definiera sin specifika folkkultur (Ehn & Löfgren, 1996). Under 1900-talet kom sedan kulturbegreppets användningsområden att vidgas explosionsartat, inte minst genom de former av masskultur som blev tillgängliga genom nya medietyper, där även nya möjligheter till global kommunikation och mobilitet utmanade gamla föreställningar om kulturella gränser.

På ett mer övergripande plan har kulturen traditionellt fått stå i motsats till naturen, där den förra representerat ordning, civilisation, samhälle och mänskligheten i stort medan den senare stått för det som befinner sig utanför dessa gränser – det kaotiska, otämjda eller okonstlade (Ehn & Löfgren, 2001). Indelningen har sina rötter i upplysningstiden samt i framväxten av det moderna samhället och kan sägas speglas i hur vi talar om saker i vår omgivning – mat, produkter eller beteenden – som just naturliga, trots att dessa uppenbart är resultat av mänskligt arbete. Motsatsparet inrymmer föreställningar om att det finns en mer genuin, hälsosam och orörd tillvaro bortom kulturen, som på samma gång kan vara hotande och farlig. På ett idémässigt plan är denna indelning problematisk, då den positionerar

kulturen och därmed människan som stående utanför (och ofta ovanför) naturen, snarare än att betrakta dem som en del av samma värld. Det sena 1900- och tidiga 2000-talets vetenskapliga landvinningar och klimatmässiga förändring belyser bräckligheten i denna indelning ytterligare. Med samtida genteknik kan vi gå in och förändra det som tillsynes var av naturen givet på mikroskopisk nivå. Samtidigt kan de klimatförändringar som nu hotar människans livsvillkor runt om i världen spåras till våra egna handlingar och sätt att leva (en tematik som berörs i såväl Patrik Öhbergs som Björn Rönnerstrands kapitel). I båda fallen blir det tydligt att en definitiv skiljelinje mellan kultur och natur sannolikt bara kan dras i vår idévärld, då de båda i praktiken är sammantvinnade och oskiljaktiga (Latour, 1993).

När vi till vardags talar om kultur är det dock sällan i dessa civilisationsomspännande termer, utan snarare för att beskriva sådant som finns i vår omedelbara närhet. Enligt etnologen Magnus Öhlander (2005) är det i regel tre olika företeelser som åsyftas när kulturbegreppet kommer på tal bland gemene man. Den första av dessa är det som med andra ord kan beskrivas som expressiva former eller estetiska uttryck – exempelvis konst, musik och litteratur. Kultur blir här något som kan utövas, men också resultatet av detta utövande. Det är också denna förståelse av kultur som är närmast associerad med kulturpolitik eller kulturliv, vilket gör att dess definition lätt blir ämne för debatt – inte minst rörande vad som skall räknas som ”riktig” eller ”fin” kultur (se även Josefine Magnussons och Klara Wärnlöf Bovés kapitel i denna bok). Det andra sättet som kulturbegreppet används finner sina rötter i det sätt som antropologer oftast närmat sig kultur, det vill säga som värderingar, ideal eller traditioner vilka människor samlas kring och som utgör grunden för delad identitet. I praktiken innebär detta ofta att likhetstecken sätts mellan kultur och etnicitet, men denna kulturförståelse återfinns även när vi talar om exempelvis subkulturella grupper eller en specifik företagskultur. Det tredje sättet är att tala om kultur som en egenskap någon besitter; att vara kultiverad eller belevad. Här kan vi skönja något av kulturbegreppets ursprungliga betydelse, då det handlar om att odla kunskaper och personlighetsdrag som ger status i andras ögon. Detta sätt att tala om kultur ligger nära det sociologen Pierre Bourdieu (1984) kallar kulturellt kapital – ett begrepp som används för att beskriva hur människors samhällsposition inte enbart är beroende av ekonomiska resurser, utan även av att besitta ”rätt” smak, manér och referensramar. Precis som med ekonomiskt kapital så är det kulturella inte jämnt fördelat – vissa är mer kultiverade än andra – vilket belyser att kulturen inrymmer värderande och hierarkiska dimensioner. Även om det i samhället finns dominerande föreställningar om vad som utgör kulturellt kapital kan egenskaper tillskrivas olika grader av status i skilda sociala grupperingar och sammanhang (vilket behandlas i Anders Carlanders kapitel). Dessa tre användningar av kulturbegreppet är inte ömsesidigt uteslutande, utan snarare intimt sammanvävda med varandra. För att betraktas som kultiverad krävs exempelvis omfattande kunskap om rätt sorters estetiska uttryck, som att ha läst litterära klassiker eller kunna identifiera kompositörer till musikstycken. Det samma kan sägas

om andra former av kulturella gemenskaper, där exempelvis musik, klädstilar eller maträtter ofta står som samlande symboler.

Även med ett kulturvetenskapligt perspektiv får de tre användningsområdena för kulturbegreppet sägas vara centrala när det kommer till att undersöka kultur. Det vardagliga bruket av kultur kan dock te sig problematiskt för den som önskar få en mer djuplodande förståelse för komplexiteten i mänsklig samvaro. I korthet kan denna problematik beskrivas som att kulturen på samma gång objektifieras och subjektifieras. Med detta menas att kulturen antingen behandlas som ett statiskt och enhetligt ting vilket existerar oberoende av människorna som utövar den (ett objekt), eller att kulturen betraktas som en självständig kraft med egen vilja vilken ofrånkomligt tvingar människor att agera på vissa vis (ett subjekt). I båda fallen förflyttas fokus från människors faktiska livsvillkor och gör kulturen till något oföränderligt som kan stå för sig själv, skilt från ett historiskt och socialt sammanhang (Hastrup, 2010; Öhlander, 2005). Med en sådan onyanserad förståelse av kultur finns det risk att den får stå som förklaringsmodell för alla möjliga fenomen, utan att underliggande sociala mekaniker undersöks närmare. Ett exempel på detta är när kultur likställs med nationell eller etnisk bakgrund, då detta tenderar att överskugga andra gemenskaper en individ uppgår i och som kan ha betydligt större inflytande över hur dennes liv utspelar sig (Dahlén, 1997; León Rosales, 2005).

Den kulturella linsen

När kultur behandlas vetenskapligt inom ämnen som antropologi, etnologi eller sociologi är begreppets innebörd som regel bredare. Ett vanligt sätt att beskriva skillnaden mellan den vetenskapliga och vardagliga definitionen är att kulturforskaren behandlar kultur som ett verb, snarare än ett substantiv. Kultur är något vi människor *gör* kontinuerligt genom våra sätt att tala, handla och interagera med varandra. Med denna förståelse blir kultur en ständigt pågående och föränderlig process som är öppen för omförhandling, inkonsekvenser och motsägelser. Det vore dock felaktigt att enbart karaktärisera kulturen som ombytlig. För att förändring skall bli ett meningsbärande koncept måste det också finnas någon form av kontinuitet. Tradition och arv är avgörande komponenter i kulturens meningsskapande funktion och utan kontinuitet skulle samhället i sig vara en omöjlighet (Hastrup, 2010). Samtidigt är det viktigt att ha i åtanke att det förflutna kan vara en flexibel resurs i historieskrivningen. Även här tarvas kritisk granskning av hur historien åkallas för att förklara samtiden och vem eller vilka som osynliggörs i dessa processer. Ett exempel på detta kan ses inom våra kulturhistoriska museer, där folklig kultur länge uteslöts till fördel för aristokratins liv och leverne (Grah, 2006; Hyltén-Cavallius & Svanberg, 2016).

Kulturens funktion kan sägas vara att förmedla mening människor emellan och den binder oss samman genom en väv av betydelser (Hastrup, 2010). Detta

innefattar såväl den konkreta förmedling av mening som inryms i språk och andra kommunikativa former, som den mer existentiella form av mening vilken berör värdet av och syftena med våra liv och samhällen (se Elias Mellanders kapitel i denna volym). Detta innebär att kulturen står att finna i människors huvuden och föreställningsvärldar, men även i varje del av den mänskliga samvaron – som språk, konst, byråkrati, teknologi och infrastruktur – då dessa villkorar våra liv, sätt att kommunicera och finna mening. Oavsett om kulturen är påtaglig (som en byggnad) eller svårfångad (som en outtalad norm) både möjliggör och kringskar den individens livsvillkor. Genom meningsskapande system och kategoriseringar blir det möjligt för oss att skilja saker från varandra – som när vi skiljer vänster från höger – och därmed även att navigera vår tillvaro. En obönhörlig konsekvens av denna form av kategorisering tycks dock vara att den leder till upprättandet av hierarkier, där somligt betraktas som positivt, rätt eller normalt medan annat blir avvikande, farligt eller skadligt (Öhlander, 2005). Makt är därför en central aspekt av kulturen och den omvandlas kontinuerligt till en konfliktyta, i fråga om vem eller vilka som har möjlighet att diktera vad som är att betrakta som gruppens normer och konventioner (ett tydligt västsvenskt exempel på en sådan konfliktyta är Västlänken – ett projekt som får stå symbol för många konkurrerande värden – vilket diskuteras i Maria Solevid och Henrik Oscarssons kapitel).

Denna förståelse förflyttar fokus från kultur som en uppsättning statiska egenskaper eller ting, till dess kontrastbundna karaktär. Kulturella särdrag blir först synliga och verksamma när de sätts i jämförelse med något annat. Om vi exempelvis skall kunna säga något om vad som utgör finkultur måste det finnas en populär- eller skräpkultur att jämföra med; för att kunna peka ut svensk kultur krävs det att vi kontrasterar denna mot andra kulturella gemenskaper. Då kommer även olika egenskaper att framträda och framhållas som typiska beroende på vad som står som jämförelse. En vanligt återkommande stereotyp bild av den svenska kulturen är att den är återhållsam och stel, vilket inte minst blir synligt i jämförelse med de gemytliga danskarna. Bilden av den svenska kulturen blir dock som regel en annan när jämförelsen istället görs med våra finska grannar, där kontrasten mellan de kulturella sammanhangen ofta framhålls som liknande men där svenskarna istället är de som får axla positionen som sociala och utåtriktade (Daun, 1988;1998). Kulturen är med andra ord inte *essentiell* – det vill säga statisk och av naturen given – utan *relationell*, då den blir synlig och påtaglig genom kontraster, vilka får olika egenskaper att framträda beroende av referenspunkten.

Denna mer nyanserade, processuella och komplexa förståelse av kultur riskerar dock i gengäld att framstå som otymplig och verkningslös när det kommer till att upprätta konkreta handlingsprogram eller fatta politiska beslut (Pripp & Öhlander, 2005). En betydande lärdom att ta med sig från den vetenskapliga kulturförståelsen är att kulturen fungerar som den lins – bestående av språk, värderingar, traditioner och institutioner – genom vilken vi ser och förstår vår omvärld. På så vis är den oundviklig och ofrånkomlig, då det enbart är genom denna lins som tillvaron blir

begriplig och hanterbar. Det innebär också att de kulturella normer vi fostras in i ofta förblir osynliga för oss själva, då de framstår som just normala och naturliga. En konsekvens av detta är att kultur som tankemodell tenderar att belysa och ibland överdriva skillnader, eftersom sådant vi delar med andra filtreras bort av den kulturella linsen. I ett land som Sverige, vars moderna historia i hög grad präglats av en ingenjörsmässig, rationalistisk och sekulär syn på samhällsbyggandet, kan detta vara särskilt viktigt att ha i åtanke. Med denna världsåskådning behandlas lätt kultur som något som bara ”andra” har och påverkas av. Även om rationalitet och logik är värden vi gärna betraktar som universella och neutrala, är de i allra högsta grad en del av en kulturell logik och omöjliga att särskilja från sin historiska bakgrund och de samhällsinstitutioner som upprätthåller dem.

Västsvensk samhällsoro

Den svenska kulturella linsen riktar alltså ljuset mot en självbild av rationalitet och logik. Det kan tyckas leda mot en kultur där känslotvingingar och stora gester inte premieras. Men hur förhåller sig svensken till oro? Vilka typer av beräkningar bör vi göra innan det är rationellt att vara orolig för att något ska inträffa? Den som är orolig riskerar att ses som styrd av sina känslor och inte sitt logiska tänkande. Oro kanske inte är alldeles kompatibel med den svenska självbilden, men som vi redan har påpekat så är det inte alltid så att kulturella stereotyper och faktiska verkligheten är såta vänner. Den massmediala rapporteringen fångar i regel upp tendenser dels på basis av vad som faktiskt har hänt men också i förhållande till vad som intresserar gemene man. Oro står i regel högt på pressens agenda och politisk polarisering likaså.

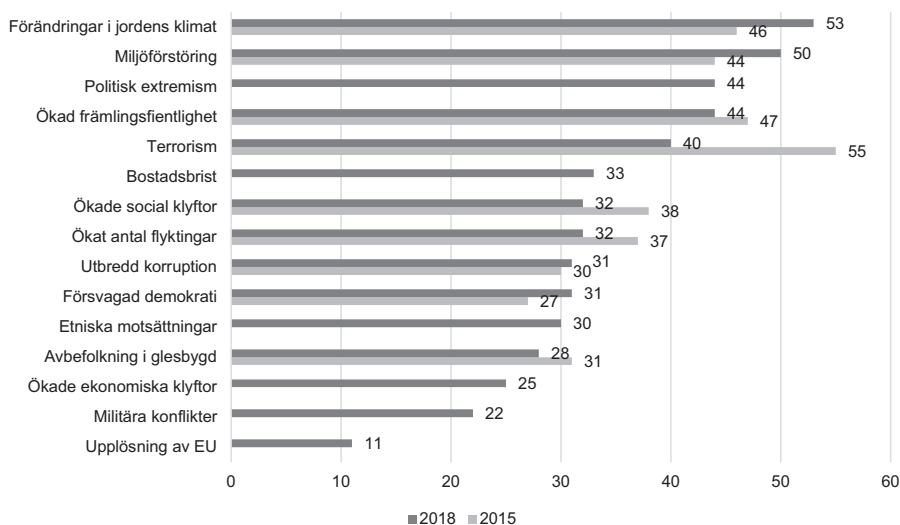
Som vi redan har varit inne på är den klassiska uppdelningen mellan kultur och natur inte längre gångbar. Speciellt inte då vi alltmer påminns om människans stora påverkan på den ”orörda” naturen. Människans relation till naturen präglas också alltmer av oro. Samhällsoro brukar definieras som uppfattningar om risk och hot på samhälls nivå och i vår omgivning. Den kan därför separeras från oro som rör en själv och oro som rör samhällsutvecklingen.

Figur 1 visar andelen mycket oroade västsvenskar när det gäller 15 specifika samhällsproblem 2018 och 2015. Under 2018 är oron störst för miljöförstöring och förändringar i jordens klimat där hela 53 respektive 50 procent av befolkningen i Västra Götaland känner mycket stor oro. Därefter följer oro för ökad främlingsfientlighet samt politisk extremism. Minst 40 procent känner mycket stor oro för dessa problem. Av de listade samhällsproblemen känner västsvenskarna minst oro för en upplösning av EU, trots en stundande Brexit. Enbart 11 procent är mycket oroade för detta. Oro för militära konflikter oroar näst minst av de samhällsproblem som ingår i mätningen.

Att samhällsoro varierar över tid är vanligt och beror på hur omvärlden förändras omkring oss samt i vilken utsträckning människor uppfattar olika samhällsproblem

som hotfulla. Oro för terrorism är den kategori som minskat klart mest de senaste åren. Från att ha varit det hot människor kände störst oro inför under 2015 med 55 procent som var mycket oroade (och då aktuella terrordåd i Paris och Köpenhamn som trolig koppling) till 40 procent 2018. Andra samhällsproblem där oron minskat de senaste åren är oron inför ökat antal flyktingar, ökade sociala klyftor samt ökad främlingsfientlighet.

Figur 1 Upplevd oro inför framtiden, Västra Götaland 2018 (andel mycket oroade)

Kommentar: Frågan lyder "Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?". En fyrgradig svarsskala användes: Mycket oroande, Ganska oroande, Inte särskilt oroande, Inte alls oroande. Figuren visar andelen som svarar Mycket eller Ganska oroande. Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga. Antalet svar varierar mellan 2 771 (Etniska motsättningar) och 2 824 (Miljöförstöring).

Källa: Den västsvenska SOM-undersökningen 2018 och 2015.

Däremot har andelen mycket oroade för förändringar i jordens klimat och för miljöförstöring ökat mellan 2015 och 2018. Denna oro är ett tydligt tecken på hur klimathotet fått allt större uppmärksamhet de senaste åren, i kombination med effekten av Greta Thunbergs engagemang samt torkan och bränderna i Sverige sommaren 2018. Oro för förändringar i jordens klimat kopplat till klimatattityder bland västsvenskarna är något som tas upp i Björn Rönnerstrands kapitel *Klimatoro och klimatskepticism i väst*. Rönnerstrand visar även att uppfattningen om att klimathotet skulle vara överdrivet är mer vanlig bland de som står till höger politiskt samt de som har lågt förtroende för politiker.

Oro kopplas också samman med hög mellanmänsklig tillit i Patriks Öbbergs kapitel *Vad är högtillitarna oroliga för?* En slutsats är att människor med hög tillit som är oroliga för förändringar i jordens klimat har hög tillit till politiker i Sverige. Däremot har människor som är oroliga för ökat antal flyktingar lågt förtroende för politiker, trots att de har hög tillit till sina medmänniskor i övrigt.

Samhörighet i väst

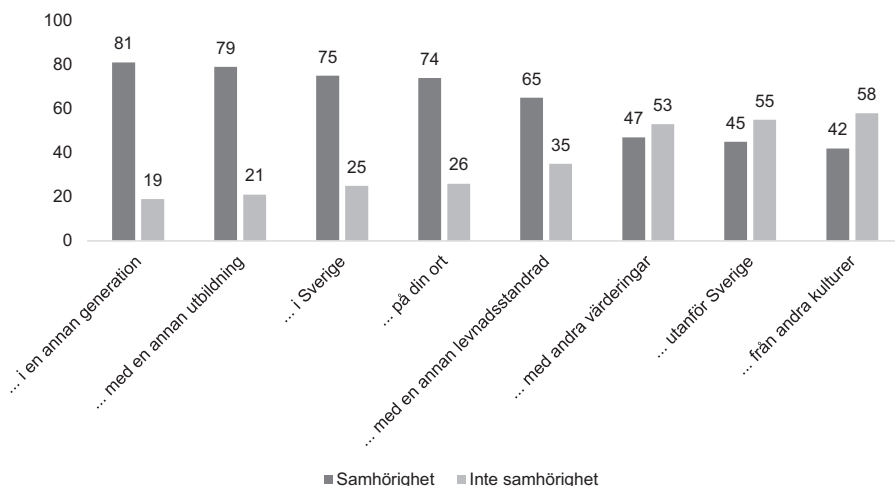
En tydlig illustration av hur brett användningsområde kulturbegreppet har åter-speglas när vi talar om samhörighet mellan människor i ett samhälle. Olika grad av samhörighet är starkt kopplat till teorin om det sociala kapitalet. Socialt kapital kan i korthet översättas till skapandet av samhällsnormer genom samhörighet och tillit mellan människor. Ett större socialt kapital leder i längden till en bättre fungerande demokrati (Putnam, 1993). En fungerande demokrati handlar inte bara om fria och rättvisa val. Det måste även finnas en demokratisk kultur där människor litat på varandra och ser varandra som jämlikar.

Men hur ser vi på olika grupper i samhället och vilket inflytande har de vindar av polarisering som blåser över hur vi uppfattar de som skiljer sig från oss själva? Kan den demokratiska kulturen komma att utmanas om vi inte längre känner samhörighet med varandra?

I den västsvenska SOM-undersökningen 2018 ställdes frågan ”Hur stor samhörighet känner du med:” Därefter följer ett antal olika kategorier av grupper i samhället (t.ex. ”Människor på din ort”). Resultaten redovisas i figur 2. Människor i en annan generation samt människor med en annan utbildning, är den grupp västsvensarna känner störst samhörighet med av de listade kategorierna. 81 procent respektive 79 procent har uppgett att de känner samhörighet med dessa grupper. Även människor i Sverige samt på den egna orten är människor som man upplever stor samhörighet med. Skillnaden är stor jämfört med de kategorier västsvensarna känner minst samhörighet med. Över hälften uppger att de inte känner någon samhörighet med människor från andra kulturer, människor utanför Sverige samt människor med andra värderingar.

Det är vanligt att människor känner större tillit och samhörighet till personer som befinner sig närmare en själv. I SOM-undersökningarna ser vi exempelvis att tillit till människor i det egna boendeområdet är högre än till människor generellt. Liknande mönster förekommer när det gäller känslan av samhörighet bland västsvensarna. Eftersom samhörighet uppstår och blir starkare i mötet mellan människor är det på ett sätt inte oväntat att samhörigheten är starkare med t.ex. människor i än utanför Sverige. Om det däremot skrapas lite på ytan syns det att inom vissa samhällsgrupper skiljer sig känslan av samhörighet med andra avsevärt.

Figur 2 *Upplevd samhörighet med olika grupper av människor, Västra Götaland 2018 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder "Hur stor samhörighet känner du med?". En fyrgradig svarsskala användes: Ingen samhörighet, Inte särskilt stor samhörighet, Ganska stor samhörighet, Mycket stor samhörighet. Mycket och Ganska stor samhörighet är ihop-grupperat till "Samhörighet" och Ingen och Inte särskilt stor samhörighet är ihop-grupperat till "Inte samhörighet". Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga. Antalet svar varierar mellan 2 750 (Människor med en annan levnadsstandard) och 2 802 (Människor på din ort).

Källa: Den västsvenska SOM-undersökningen 2018.

En tydlig skillnad i upplevd känsla av samhörighet återfinns bland människor med olika utbildningsnivåer. Högutbildade känner mycket större samhörighet med människor med en annan utbildning (82 procent) jämfört med lågutbildade (70 procent). Även när det gäller känsla av samhörighet med personer med en annan levnadsstandard känner högutbildade större samhörighet; 68 procent jämfört med 53 procent för lågutbildade. Det verkar alltså som att lågutbildade personer har svårare att relatera till människor som befinner sig på en högre position i samhället än vice versa. Ytterligare en gruppskillnad är att personer som definierar sig som klart till vänster känner mycket mindre samhörighet med människor med andra värderingar (34 procent) jämför med de som anser sig vara klart höger (53 procent). Resultaten är intressanta och kanske något oväntade. Men paralleller kan dras till Jonathan Haidts "Moral Foundations Theory" (se t.ex. Graham, Haidt & Nosek, 2009) som innebär att människors känsla av moral bygger på fem principer. Det finns uppenbara skillnader i hur moral konstrueras mellan politiska höger- och vänstergrupper såtillvida att personer som identifierar sig mer till vänster förlitar sig mer på moraliska frågor som omtanke och rättvisa, medan högerorienterade använder alla fem moraliska principer (omtanke, rättvisa, lojalitet, auktoritet,

kränkhet) mer likvärdigt. En möjlig slutsats kan därför vara att människor som är mer vänsterorienterade och som känner starkt för t.ex. rättvisa och solidaritet har svårt att känna samhörighet med människor som inte tycks dela deras specifika moraliska värderingar. Men om mer högerorienterade inte verkar ha en lika stark preferens för någon enskild moraldimension, innebär det en högre tolerans eller samhörighet gentemot andra grupper? Möjligen kan det förhålla sig så när det gäller andra människors värderingar men inte när det gäller många andra gruppattribut, t.ex. människor från andra kulturella grupper (se Jost m.fl., 2014 för en översikt). I den västsvenska SOM-undersökningen 2018 indikerar den klassiska vänster-högerskalan att av de som definierar sig som klart till vänster känner 64 procent samhörighet med personer från andra kulturer, men bland de som står längst till höger är motsvarande siffra enbart 25 procent. Resultaten ligger i linje med tidigare fynd, vilka visar på att personer som identifierar sig mer åt höger är mer oroliga för ökat antal flyktingar (Solevid & Oscarsson, 2015).

Storleken på politisk polarisering

Polariseringen i samhällets alla led har stått högt på agendan bland både ledarskribenter och forskare inom statsvetenskap under en längre tid nu (Iyengar & Westwood, 2014). SOM-institutets senaste forskningsantologi *Storm och stiltje* (Andersson, Rönnerstrand, Öhberg & Bergström, 2019) speglar denna trend i ett flertal kapitel. Längre tillbaka i tiden var det enkelt att bilda sig en uppfattning om polariseringen i det svenska samhället. Svenskar placerade tydligt ut sig längs vänster-högerskalan baserat på sina uppfattningar i ekonomiska fördelningsfrågor. Frågor om skattepolitik och bidragssystemens utformning var spörsmål som polariserade det svenska samhället. Det gäller även i dag, men vänster-högerskalan har fått konkurrens. Numera har också frågor som relaterar till kultur, inte minst mångkultur gjort inbrytningar i det politiska medvetandet. Livsstil, religion och klädesplagg kopplar alla till vänster-högerskalans nya konkurrent, GAL-TAN-skalan. GAL-TAN-skalan har ett helt annat fokus på kulturella värden. Inställningen till mångkultur 2018 har nästan lika stark koppling till partival som inställningen till marknadsekonomi. Går vi 20 år tillbaka i tiden så hjälpte oss inställningen till mångkultur inte långt i att förklara medborgarnas partival. När vi talar om polariseringen i dagens samhälle, så är det framförallt bredden vi talar – det är fler frågor på den politiska agendan som människor ”går igång på.”

Många orsaker till den ökande polariseringen har föreslagits men det verkar vara långt ifrån självklart hur mekanismen ser ut. Vi har förstås ny teknik, där t.ex. information sprids snabbare mellan individer. Detta är ytterst sannolikt en delförklaring, även om vissa relativt framstående forskare försöker slå hål på den teorin. Annan ny forskning föreslår att politiska åsikter och ståndpunkter inte alltid är så polariserade eller övervägda som många tror, utan att det snarare handlar om slump och mer normativa effekter – det vill säga en social politisk påverkan,

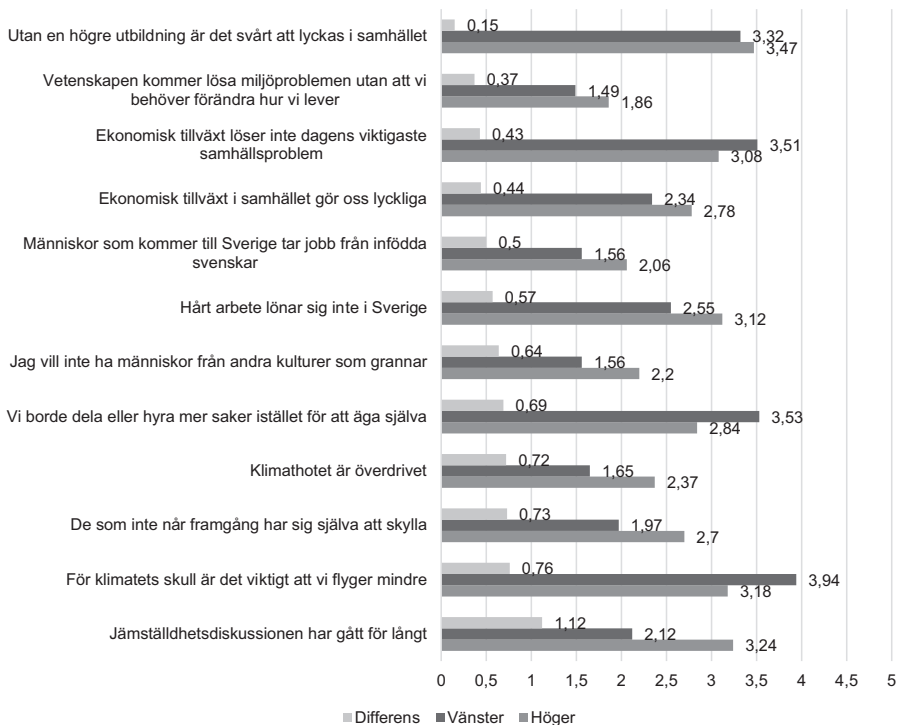
baserad på hur vi uppfattar att andra med samma partipolitiska tillhörighet agerar (Macy m.fl., 2019). Sverige har på senare år också tagit emot många flyktingar, ett stort nationalistiskt parti har etablerat sig och klimatförändringarnas konsekvenser har gjort sig påmind. Faktorer som ger tydliga avtryck på stämningen i landet.

Oavsett orsak eller utveckling över tid när det kommer till grad av politisk polarisering är det intressant att kartlägga hur mycket åt höger respektive vänster olika politiska åsikter och förslag hamnar. I den västsvenska SOM-undersökningen 2018 finns 12 påstående som alla bär på någon slags politisk dimension. Frågorna är avvägda för att i hög grad spegla den samhälleliga diskussionen just nu, samtidigt som de naturligtvis lämnar mycket i övrigt att önska vad beträffar omfattning och innehåll. I samma undersökning ställs även 13 klassiska frågor om politiska förslag. I det följande jämför vi hur mycket polarisering vi kan hitta bland de nya politiska åsikterna i relation till mer klassiska politiska förslag.

I figur 3 nedan är de 12 frågorna presenterade och rangordnade i storleksordning utifrån hur stor differensen är mellan höger ($n=1\,159$) och vänstersympatisörer ($n=984$). För det första; höger och vänstersympatisörer verkar vara relativt överens om att utan en högre utbildning är det svårt att lyckas i samhället. Åsikterna går som mest isär när det gäller huruvida jämställdhetsdiskussionen har gått för långt eller ej. Alla differenser i figuren mellan höger och vänster är signifikant åtskilda ($p < .01$) men det är egentligen av mindre vikt när vi har så många deltagare. Det är mer relevant att studera hur stora skillnaderna är – alltså differensen mellan höger och vänster i relation till frågans innebörd. Vad som är en stor respektive liten differens i termer av medelvärde och skalsteg är ofta öppet för tolkning, men ett medelvärde är likväl ofta mer robust än individuella procentsatser uppdelat på mindre grupper, i synnerhet om grupperna innehåller relativt få personer. I den mest polariserade frågan, om huruvida jämställdhetsdiskussionen har gått för långt, skiljer det förstås några hundra personer mellan svarsalternativen. Cirka 45 procent av vänstersympatisörerna tycker att påståendet är helt felaktigt jämfört med knappt 15 procent av högersympatisörerna.

Ett slående resultat är att det, bortsett från de mest polariserade frågorna, ändå är relativt små differenser mellan höger och vänster. En annan observation är att nivåskillnaderna mellan frågorna följer någorlunda samma mönster. Både höger- och vänstersympatisörer verkar vara överens om att det är viktigt att vi flyger mindre och båda lägren är också skeptiska till om vetenskapen kommer lösa miljöproblemen utan att vi behöver göra några större inskränkningar på vårt sätt att leva. Det går att argumentera utifrån att det finns en viss polarisering mellan höger och vänster inom respektive fråga men mellan frågorna är polariseringen på det stora hela desto mindre. Det är ett positivt resultat för dem som oroar sig för polariseringen i samhället.

Figur 3 Uppfattning om politiska påståenden uppdelat på politisk orientering, Västra Götaland 2018 (medelvärde)

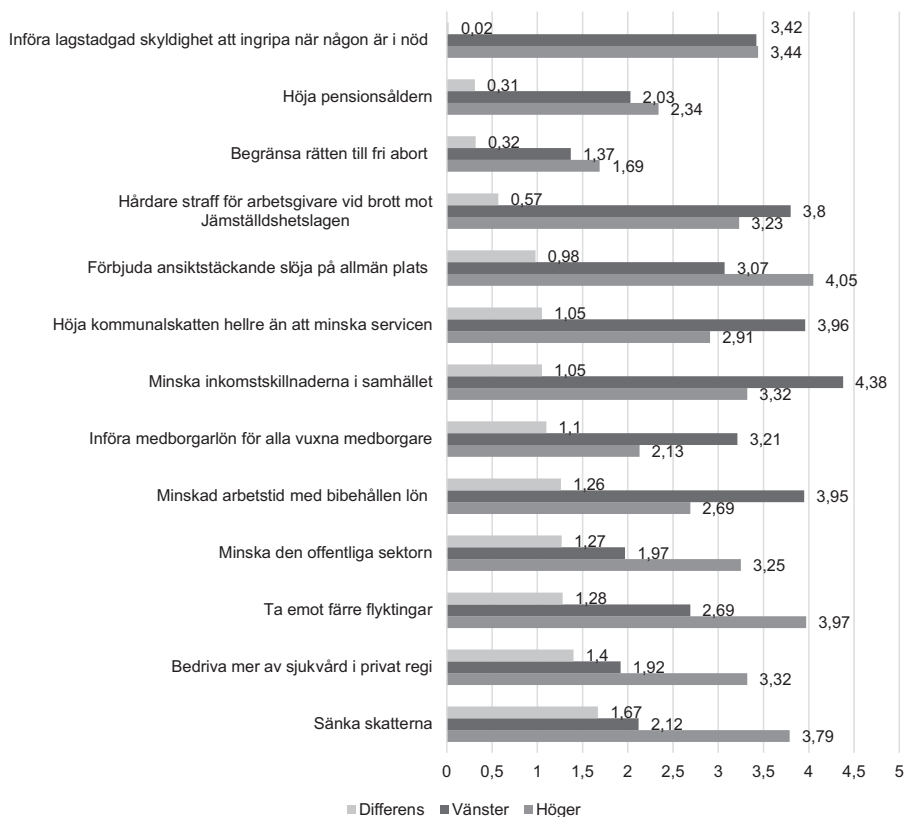
Kommentar: Frågan lyder "Vilken är din uppfattning om följande påståenden? Markera för varje påstående det svar som ligger närmast din egen uppfattning.". En femgradig skala användes med motpolerna: 1 = "Helt felaktigt", 5 = "Helt riktigt". Frågan som ligger till grund för indelningen i höger eller vänster lyder "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?" En femgradig skala användes: "Klart till vänster", "Något till vänster", "Varken till vänster eller till höger", "Något till höger", samt "Klart till höger". De som svarade mittenalternativet, "Varken till vänster eller till höger" är exkluderade från analysen. Lägsta n-tal: 932.

Källa: Den västsvenska SOM-undersökningen 2018.

Precis som i figur 3 ovan är de politiska förslagen i figur 4 nedan rangordnade i storleksordning utifrån hur stor differensen är mellan höger och vänstersympatisörer. Resultaten visar överlag på en relativt stor skillnad mellan de olika politiska förslagen. Vänster- och högerympatisörer är helt överens om förslaget om skyldighet att ingripa när någon är i nöd. Däremot finns det en betydande åsiktsskillnad när det kommer till förslag att sänka skatterna. Endast 12 procent av vänstersympatisörerna tycker att sänkta skatter är ett ganska bra eller ett mycket bra förslag, vilket står i skarp kontrast till 65 procent bland de högerorienterade. Det populäraste förslaget bland högerympatisörer är emellertid att förbjuda slöja på allmän plats. Hela 73

procent tycker att det är ett bra förslag. Svarspersoner till vänster är inte alls lika positiva. Bland dem är 43 procent vänligt inställda till förslaget om att begränsa användandet av slöja. Vidare kan vi konstatera att det näst populäraste förslaget hos högersympatisörer är att ta emot färre flyktingar (69 procent). Flyktingfrågan är också en av de mest polariserade förslagen (1,28).

Figur 4 Uppfattning om politiska förslag uppdelat på politisk orientering, Västra Götaland 2018 (medelvärde)

Kommentar: Frågan lyder "Vilken är din åsikt om följande förslag? En femgradig skala användes med motpolerna: 1 = "Mycket bra förslag", 2 = "Ganska bra förslag", 3 = "Varken bra eller dåligt förslag", 4 = "Ganska dåligt förslag" 5 = "Mycket dåligt förslag". I figuren ovan har skalan vänts så höga värden indikerar att svarspersonen är positiv förslaget. Frågan som ligger till grund för indelningen i höger eller vänster lyder "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?" En femgradig skala användes: "Klart till vänster", "Något till vänster", "Varken till vänster eller till höger", "Något till höger", samt "Klart till höger". De som svarade mittenalternativet, "Varken till vänster eller till höger" är exkluderade från analysen. Lägsta n-tal: 939.

Källa: Den västsvenska SOM-undersökningen 2018.

Mottagandet bland människor till höger av förslagen att förbjuda ansiktstäckande slöja på allmän plats samt minska flyktingmottagandet återspeglar ganska väl hur nya konfliktlinjer som kopplar till kultur och mångkultur har gjort entré.

Den övergripande bilden är att västsvenskar är mer polariserade i frågor som kopplar till konkreta politiska förslag. Polarisering stärks om det finns budbärare och att sakfrågorna bereds plats på den politiska dagordningen. Åsikter som förs fram av politiska partier blir på så sätt lättare polariserade i och med att partianhängare ges vägledning om vad de ska tycka (se Macy m.fl., 2019).

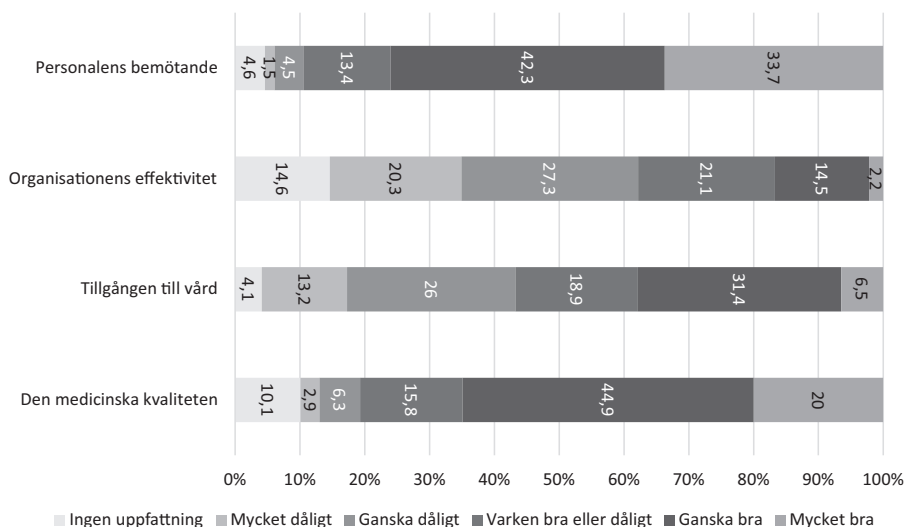
Västsvensk välfärd och hälsa

Den svenska välfärden och mer specifikt sjukvården är en av de viktigaste politiska frågorna. Den allmänna bilden bekräftas i SOM-institutets rapportserie *Västsvenska Trender*, där sjukvården har legat i topp som en av de viktigaste regionala och kommunala frågorna under lång tid (Martinsson & Andersson, 2019). Intresset för sjukvården har dessutom ökat under senare år och förekommer allt oftare i debatter och meningsutbyten mellan partirepresentanter, inte minst under valåret 2018. Inte sällan används mått på hur väl sjukvården bedöms fungera som en indikation på hur väl ett land eller region mår jämfört med andra länder. Det är inte orimligt med tanke på att sjukvården är en stor kostnadspost i de offentliga finanserna och ett över- respektive underskott syns ofta tydligt i flera olika patientled på både kort och lång sikt (se ex. OECD:s ”Health Care Quality Framework”).²

Resultaten från den västsvenska SOM-undersökningen 2018 visar att över 71 procent av de tillfrågade har ett ganska eller mycket stort förtroende för hur hälso- och sjukvårdens personal sköter sitt arbete. Men den generella uppfattningen om sjukvården i Västra Götaland går samtidigt isär beroende på vilka specifika aspekter som bedöms. I samklang med förtroendesiffrorna får personalens bemötande i regel ett gott betyg där 76 procent anser att det är ganska eller mycket bra (figur 5). Likaledes bedöms den medicinska kvaliteten som god där nära 65 procent anser att den är ganska eller mycket bra. Däremot bedöms tillgången på vård och organisationens effektivitet väsentligen sämre som också framgår i figur 5. Svaren är för det första relativt jämnfördelade mellan svarsalternativen men det är mycket få som har angett alternativet mycket bra. Istället är det en majoritet som anser att sjukvården i Västra Götaland är ganska eller mycket dålig när det gäller tillgång till vård och organisationens effektivitet. Anmärkningsvärt är också att det är nära nog 15 procent av västsvenskarna som inte har en uppfattning i frågan om organisationens effektivitet. Lite drygt var tionde har heller ingen uppfattning om den medicinska kvaliteten. Det är förstås sannolikt lättare att bedöma personalens bemötande och tillgången till vård, då organisationens grad av effektivitet inte är transparent eller kommuniceras direkt till patienter eller medborgare. Det är heller inte lika lätt att utvärdera alternativ, exempelvis mellan vårdcentraler, läkare eller behandlingar, varpå den medicinska kvaliteten sannolikt utvärderas på andra

grunder. En annan förklaring är att de svarande helt enkelt inte bedömer sig som tillräckligt kompetenta inom frågor som rör det komplexa medicinämnet.

Figur 5 Uppfattning om sjukvården i Västra Götaland, 2018 (procent)

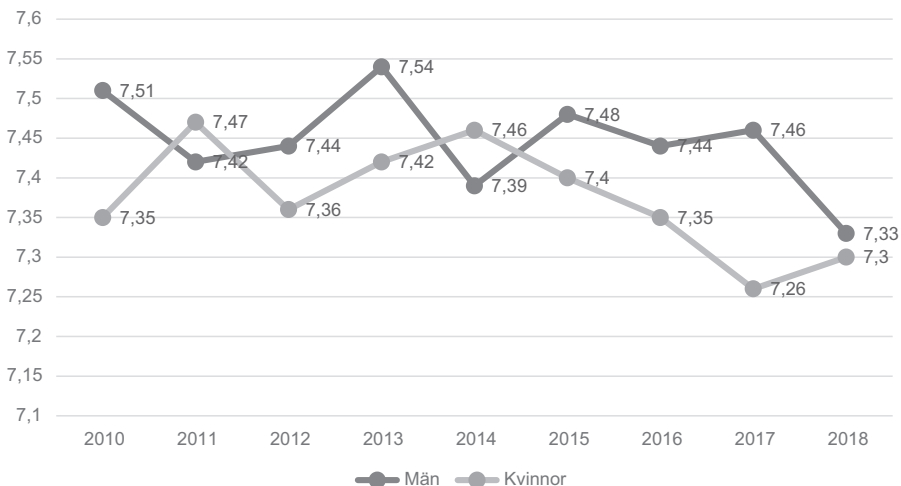

Kommentar: Frågan lyder "Allmänt sett, vilken är din uppfattning om hälso- och sjukvården i Västra Götaland i följande avseenden?". En sexgradig svarsskala användes: Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt, Mycket dåligt samt Ingen uppfattning.

Källa: Den västsvenska SOM-undersökningen 2018.

När det kommer till västsvenskarnas självrapporterade allmänna hälsotillstånd ser det över tid relativt stabilt ut. På en elvgradig skala som sträcker sig från 0 ("Mycket dåligt") till 10 ("Mycket gott") svarar nära 73 procent av västsvenskarna en sju eller högre. Medelvärde från 2018-års västsvenska SOM-undersökning ligger på 7,31 med en relativt liten spridning. Det finns en skillnad mellan män och kvinnor i självskattad hälsa, där män i regel skattar sin hälsa lite högre (figur 6). Över tid kan vi också skönja en svagt nedåtgående trend för både män och kvinnor. Det är förstås inga drastiska skillnader mellan åren och det finns sannolikt ingen orsak att se något alarmerande i data än så länge. Under samma tidsperiod har förvisso den totala vårdkonsumtionen ökat något och kvinnor tenderar att konsumera vård i högre utsträckning än män.³ Det är framförallt primärvårdsbesök som har ökat, medan slutenvård har minskat. Generellt sett är den självskattade hälsan alltså fortfarande hög, men det är likväl en trend som vi bör hålla under uppsikt.

Figur 6 Självs kattad hälsa i Västra Götaland mellan män och kvinnor, 2010–2018 (medelvärde)

Kommentar: Frågan lyder "Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd?". En elvgradig svars-skala användes som sträcker sig från 0 = Mycket dåligt till 10 = Mycket gott.

Källa: Den västsvenska SOM-undersökningen 2010–2018.

Ingen kommer nog undan kulturen

Om kultur i dess vidaste bemärkelse är så omfattande och allomfattande att den utgör grunden för hur vi förstår och kan leva med varandra är den förmodligen ganska svår – för att inte säga omöjlig – att värja sig från. Ett försök till att undvika att ingå i någon kulturdefinition skulle paradoxalt nog innebära formerandet av en subkultur, vilken över tid sannolikt skulle samla likasinnade kulturförnekare. Historikern Lars Trägårdh har menat att både statsvetenskap och ekonomi lider av en alltför snäv förståelse av kultur, då denna främst innefattar olika typer av värderingar och liknande åsiktssystem, snarare än vardagslivets mer nyanserade interaktioner människor emellan. Förvisso finns det historiskt en stark preferens för både Inglehart–Welzel-kartan⁴ och Hofstedes⁵ kulturella dimensioner. Men kvantitativa modeller är trots allt attraktiva då de summerar något mycket komplext genom förenklade taxonomier av högt, lågt, vänster, höger, fyra eller fem. En datapunkt, en gång, är emellertid inte något bra exempel på kultur, det måste vi medge. Men när fler och fler datapunkter ackumuleras över tid – under flera generationer – och vissa av dem tycks samlas i små grupper, är det inte då förvillande likt något som kan omtalas som kultur? SOM-institutet kan därmed sägas, om än i något kortfattad omfattning, ha studerat kultur i decennier. Det här är *Ingen kommer undan kulturen* – för medborgarna, med hjälp av medborgarna – vårt bidrag till att belysa kultur ur ett samhällsligt perspektiv i Västra Götalandsregionen. Välkommen!

Noter

- ¹ <https://smdb.kb.se/catalog/id/001886033>
- ² <https://www.oecd.org/health/health-systems/health-care-quality-framework.htm>
- ³ <http://analys.vgregion.se/Verksamhetsanalys-2019/fakta-om-halso--och-sjukvarden/vardkonsumtion/>
- ⁴ <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=Findings>
- ⁵ <https://www.hofstede-insights.com/models/national-culture/>

Referenser

- Andersson, Ulrika, Rönnerstrand, Björn, Öhberg, Patrik & Bergström, Annika (2019). *Storm och stiltje*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dahlén, Tommy (1997). *Among the interculturalists: an emergent profession and its packaging of knowledge*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Daun, Åke (1986). The Japanese of the North – The Swedes of Asia? *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology*, 16(1), s 5-15.
- Daun, Åke (1998). Describing National Culture – is it at all possible? *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology*, 28(1), s. 5-19.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (1996). *Vardagslivets etnologi: reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och kultur.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (2001). *Kulturanalysen. 2:a reviderade upplagan*. Malmö: Gleerup.
- Graham, Jesse, Haidt, Jonathan, Nosek, Brian A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029-1046.
- Grahn, Wera (2006). *"Känn dig själv": genus, historiekonstruktion och kulturhistoriska museirepresentationer*. Linköping: Tema Genus, Linköpings universitet.
- Hastrup, Kirsten (2010). *Kultur: den flexibla gemenskapen*. Lund: Studentlitteratur.
- Hyltén-Cavallius, Charlotte & Svanberg, Fredrik (2016). *Älskade museum: svenska kulturhistoriska museer som kulturproducenter och samhällsbyggare*. Lund: Nordic Academic Press.
- Iyengar, Shanto & Westwood, Sean J. (2014). Fear and loathing across party lines: New evidence on group polarization. *American Journal of Political Science*, 59(3), 690-707.
- Jost, John T., Nam, Hannah, H., Amodio, David, M. Van Bavel, Jay, J. (2014). Political neuroscience: The beginning of a beautiful friendship. *Advances in Political Psychology*, 35(1), 3-42.

- Latour, Bruno (1993). *We have never been modern*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- León Rosales, René (2005). Likhetstecknets logik – Om bruket av kultur i debatten om mordet på Fadime Sahindal. I Öhlander, Magnus (red.) *Bruket av kultur: hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur.
- Martinsson, Johan & Andersson, Ulrika. (2019). *Västsvenska Trender*. SOM-rapport 2019:08. SOM-institutet, Göteborg, Sverige.
- Macy, Michael, Deri, Sebastian, Ruch, Alexander & Tong, Natalie. (2019). Opinion cascades and the unpredictability of partisan polarization. *Science Advances*, 5(8), eaax0754.
- Oscarsson, H., & Solevid, M. (2015). Sverige oroar sig i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Pripp, Oscar & Öhlander, Magnus (2005). Kulturbegreppets användningar och sociala betydelser. *Kulturstudier i Sverige. Nationell forskarkonferens*, No. 015, Linköping University Electronic Press, s. 835-850.
- Öhlander, Magnus (2005). Inledning. I Öhlander, Magnus (red.) *Bruket av kultur: hur kultur används och görs socialt verksamt*. Lund: Studentlitteratur, s. 11-42.